УДК 811.162.2'282.2(478)'373.2

Ігнатенко Д.А.

НАЙМЕНУВАННЯ МЕБЛІВ ТА ХАТНЬОГО НАЧИННЯ У ТВОРАХ Т.Г. ШЕВЧЕНКА ТА В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ НА ПІВНОЧІ МОЛДОВИ

У статті представлено результати компаративного аналізу лексики на позначення меблів та хатнього начиння у творах Т.Г. Шевченка та в українських говірках на півночі Молдови.
***Ключові слова**: Тарас Шевченко, українська діалектологія, північ Молдови.*

***Игнатенко Д.А. Наименования мебели и домашних принадлежностей в произведениях Т.Г. Шевченко и в украинских говорах на севере Молдовы**. В статье представлены результаты компаративного анализа наименований мебели и домашней утвари в творчестве Т.Г. Шевченко и в украинских говорах на севере Молдовы.*
***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, украинская диалектология, север Молдовы.*

***Ignatenko D.A. Furniture and household items' names in T.G. Shevchenko's works and in the Ukrainian dialects of the Northersn regions of Moldova.** The article presents the results of the comparative analysis of the vocabulary to describe furniture and household items in the works of Taras Shevchenko and Ukrainian dialects in northern Moldova.*
***Keywords**: Taras Shevchenko, Ukrainian dialectology, north of Moldova.*

Житло – один з найбільш значущих компонентів традиційно-побутової культури будь-якого народу. Це певний континуум, у замкненому просторі якого проходить родинне життя. Симбіоз міфологічного та релігійного світосприймання у процесі формування української етнокультури привів до певної сакралізації та особливого значення житла і предметів побутового ужитку в житті, історично усталених у народних звичаях і традиціях.

Комплекс народного житла складався протягом століть і увібрав досвід багатьох поколінь: у ньому щільно переплелися традиції різних історичних епох. За свідченням М.С. Сергєєвої, з цих позицій житло характеризує насамперед його інтер'єр. Як середовище, що постійно оточувало людину, житловий інтер'єр неминуче віддзеркалював основні риси її повсякденного життя [4].

На сучасному етапі розвитку мови як елемента культурної спадщини нації кількість найменувань хатнього начиння є досить різноманітною. Їх дослідження в структурно-семантичному змісті темати-

чної групи лексики «хатнє начиння» в літературній мові та в народних говірках дає змогу розкрити духовний потенціал нації.

Студіями, об'єктом зацікавлення яких обрано тематичну лексику на позначення меблів та хатнього начиння, є дослідження Е.Д. Гоци (назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах), Л.Н. Тищенко (побутова лексика південнослобожанських говірок), Л.В. Власової (лексика кухонного начиння та посуду в орловських говірках), М.О.Волошинової (назви посуду в східнослобожанських говірках), Т.П. Піцури (назви хатніх речей в українських говорах Карпат), Н.Й. П'яст (назви посуду в сучасній українській літературній мові), І.В. Муляр (назви меблів житлового приміщення в сучасній українській літературній мові) та ін.

Живе мовлення українців Молдови, які, за висловленням В.Г. Кожухаря, « є невід'ємною часткою українського народу, з одного боку, з іншого – гармонійною складовою частиною народу Республіки Молдова, де вони багато століть жили в мирі і злагоді з молдованами та представниками інших етносів « [1, 38], не є достатньо дослідженим, зокрема лексика на позначення меблів та хатнього начиння не вивчалася. Це зумовлює актуальність та доречність нашої теми.

Т.Г. Шевченко як світоч і філософ української культури, основоположник нової літературної української мови, стверджуючи її багатство, різноманітність та універсальність, усвідомлено уникав уживання діалектної мови, хоча, безумовно, був у невідривній близькості до народних джерел. Іван Огієнко, один з найперших та найкращих дослідників мови Т.Г. Шевченка, зазначав, що «народний елемент, головно пісенний, став основним у Шевченковій мові. Його рідна Кирилівка знаходиться у південній Київщині, географічному осередкові української землі: звідси до західних говірок яких 40-60 км, а до північних – 25-40» [2, 8]. Отже, вихований народними піснями, релігійними читаннями, місцевим мовленням, яке лягло в основу літературної української мови, Тарас Шевченко очистив мову «Кобзаря» від локалізмів, говіркових виразів, селянського жаргону, що «зробило його мову чистою й надавало їй ознак літературності… ось чому вона могла легко стати соборною мовою» [2, 20, 23]. Мова творчості Т.Г. Шевченка не перестає бути у центрі уваги дослідників, адже, на думку М.Рильського, «великі поети – завжди сучасники для нових поколінь, які щоразу відкривають у них нове, суголосне своїй добі» [3, 6]. Феномен генія Т.Г. Шевченка у тому, що до кожного, хто прагне його

почути, він звертається з першої половини XIX ст., проте його Слово завжди є сучасним, доречним, правдивим.

Метою дослідження є аналіз лексики на позначення меблів та хатнього начиння у літературній та діалектній формах української мови; наше **завдання**: виокремити тематичні групи лексики (далі ТГЛ) меблів і хатнього начиння та лексико-семантичні групи (далі ЛСГ) в їх межах; провести паралелі між функціонуванням зазначеної ТГЛ в літературній та діалектній формах української мови; визначити етнокультурний зміст найбільш вживаних лексем та їх стилістичних функцій. Джерельною базою дослідження послужили збірка Т.Г. Шевченка «Кобзар» та записи живого мовлення, здійснені у північних районах Республіки Молдови: Бельцькому, Глодянському, Ришканському, Синжерейському, Фалештському, Окницькому, Бричанському.

Найменування меблів та хатнього начиння становлять лексику активного ужитку як у літературній формі, так і в діалектній формі української мови. Вони належать не тільки мовному континуумі, а й є складниками численних культурно-історичних традицій (є безпосередніми «учасниками» родинних та суспільних обрядів, входять до складу усної народної творчості, є знаками та символами української культури тощо). Як зауважує Л.М. Тищенко, «тематична група лексики назв меблів та предметів хатнього вжитку характеризується збереженням традиційних номенів, що позначають реалії, які є невід'ємною складовою побуту» [5, 202]. Так, в українських говірках на півночі Молдови назви меблів та хатнього начиння вживаються переважно в прямих значеннях, не набуваючи символічного навантаження, хоча у надрах людської пам'яті та в обрядових дійствах посідають відповідну ланку.

У Тараса Шевченка, для якого поняття *хата, сім'я, рід* є чи не найріднішими, кожне слово дбайливо продумане, відібране, відшліфоване, тому назви меблів та хатнього начиння у контексті його творів, окрім номінативної, виконують аксіологічну, гносеологічну, морально-виховну функції, працюють на розкриття характеру персонажів, явищ, суті ідейно-тематичного змісту, виступають знаковими, символічними образами.

Проведене дослідження дозволило виокремити в межах ТГЛ «Меблі» ЛСГ «Нижній ярус улаштування житла», «Верхній ярус улаштування житла»; у межах ТГЛ «Хатнє начиння» ЛСГ «Ритуальні та святкові предмети», ЛСГ «Ткані вироби», «Начиння для зберігання і переробки продуктів», «Начиння для приготування та вживання

їжі», «Начиння для вживання, перенесення і зберігання води і напоїв», «Начиння для прання, прасування, миття й купання», «Пічне начиння».

Проведені паралелі між літературною українською мовою та українськими говірками півночі Молдови дозволили згрупувати зазначену лексику за такими ознаками:

1) Найменування меблів та хатнього начиння, вживані у творах Т.Г. Шевченка, але відсутні в досліджених українських говірках.

Лексема *покуть* у творчості Т.Шевченка презентує семему ‘куток у селянській хаті, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього’ : *В хаті, як у раї! А я сиджу на* ***покуті****, Тілько поглядаю* («Сова») [7, 193]; *Стоїть кутя* ***на покуті****, А в запічку діти* («Відьма») [7, 296]; в українській культурі, як і у поемах Т.Г. Шевченка, покуть – це символ найсвятішого місця в оселі, достатку, багатства [6, 284]. У досліджених говірках зазначена семема представлена лексемами *|вугол, у вуг|лов’і, у |кутиков’і*, вірогідно, за місцем розташування у приміщенні. Лексема *ліжко* вживається із значенням ‘місце для спання, для відпочинку’, а у Т.Шевченка – в опозиції до лексеми *домовина* (віра у позагробне життя як відгук дохристиянських вірувань): *Не на* ***ліжко*** *– в домовину Сиротою ляже* («Причинна») [7, 14]. У діалектологічних текстах з подібним значенням зафіксовано лексеми *д’і|ван, кри|ват’а, со|фа, |пост’іл’*. Лексема *каганець* представляє семему ‘невеличкий світильник, що складається з ґнота та посуду, у який наливається олія чи гас’: *…Жидюга Дрижить, ізігнувшись* ***Над каганцем****: лічить гроші Коло ліжка, клятий* («Гайдамаки») [7, 75]; в українських говірках на півночі Молдови на позначення цієї семеми функціонують номени *гас, |л’ампа, кара|с’ін* (метонімія). Лексема *шкатула* вживається Т.Шевченком на позначення семеми ‘ невеличка скринька для зберігання дрібних цінних речей ’: *Чи в вас єсть бог якийнебудь? В нас його немає… Пани вкрали та* ***в шкатулі*** *У себе й ховають* («Відьма») [7, 301]; в аналізованих говірках функціонують лексеми *шка|тулка, ко|робочка, |скрин’а, |скрин’ка*.

У склад ЛСГ «Ткані вироби» входять лексеми *килим, перина* на позначення семем ‘ тканий, найчастіше ворсистий, з візерунками виріб для вкривання підлоги, оздоблювання стін ’: *Брати, будем жити, Будем жити, вино пити, Яничара бити, А курені* ***килимами****, Оксамитом крити!* («Гамалія») [7, 177] та ‘ довгастий мішок з пір'ям або пухом, на якому сплять або яким укриваються ’: *...Мабуть душно* ***На перині*** *спати Одинокій, молоденькій* («Гайдамаки») [7, 75]. Зазначені

лексеми пронизані сарказмом автора, який сам відчув усі випробування тогочасного життя українців, далеко не в усіх хатах яких були килими та перини. В українських говірках півночі Молдови ці семеми є реалізацією номенів *ко|в'ор, па|лас, до|рожка, |п'ілка, |скорца, по|лог* (паралель з лексемою *килим*); *мат|рас, мат|рас з со|ломою, р'ад|но, р'ад|нина* (паралель з лексемою *перина*).

2) Найменування меблів та хатнього начиння, зафіксовані в українських говірках півночі Молдови, але відсутні у творах Т.Г. Шевченка.

До цієї групи слів входять специфічні найменування, переважно пов'язані з традиційними селянськими заняттями чи обумовлені культурно-мовними контактами з сусідніми етносами у межах полікультурного суспільства. Так, у галузі ткацтва, яке було традиційним для українців і в Молдові та розвинулося в окрему галузь традиційно-побутової культури, сформувалась специфічна лексика, наприклад, семема ' невелика домоткана вовняна кольорова ковдра на лаву для ліжка, іноді на півстіни ' представлена лексемами *кад|р'ел, |п'ілка, ви|рета, ве|ретка, на|валник, |звойі*; на позначення семеми 'шматок тканини або тюлю, яким завішують вікно, двері' функціонують найменування *ф'і|р'анка, ф'і|ранка, |штора, зана|в'еска, |т'ул'і.*

У межах ЛСГ « Начиння для приготування та вживання їжі « сема ' неглибокий круглий посуд, в якому смажать їжу ' є реалізацією номенів *па|тел'н'а, сково|родка, тен|дж'ір'а, |таука, та|вечка;* лексеми *та|р'елка, |миска, по|лумисок, |мисочка, |страт'іна* репрезентують семему 'череп'яна посудина, в якій звичайно подають страву до столу'; семема 'товстий дерев'яний чи металевий стрижень, натискуванням якого подрібнюють або розтирають що-небудь' є реалізацією лексем *мако|гон, мако|гін, тол|кушка, тов|кучка, ток|мачка, меле|штеука, миле|штевка* (від рум. melesteu ' ступка для дроблення овочів '). Зазначена ЛСГ містить велику кількість запозичень з контактуючих мов – російської, румунської, польської.

До складу ЛСГ « Начиння для прання, прасування, миття й купання « входять лексеми *ко|рито, |миска, це|бер, |таз'ік, |бал'ійа, ло|хан'а, це|брин'і*, які вживаються для позначення семеми ' довгаста посудина для прання та купання '.

3) Найменування меблів та хатнього начиння, вживані і в літературній, і в діалектній формах української мови (на дослідженому матеріалі), серед яких:

ТГЛ « Меблі «: лексема *стіл* має значення ‘ вид меблів у вигляді горизонтально укріпленої на ніжках широкої дошки, на яких розміщують різні предмети ’: *Сидить батько* ***кінець стола****, На руки схилився…* («Катерина») [7, 30] – словосполучення *кінець стола* неодноразово вживається Т.Шевченком у його творах, символізуючи втрату сили батьківського слова, найважливішого за принципами української етнопедагогіки, тобто моральний занепад покоління; *И слезы молча утирает, Садясь за* ***братский круглый стол*** («Тризна») [7, 191] – у даному контексті *стіл* – символ братської єдності, пам'яті. Лексеми *о|сл’ін* та *|лава* функціонують на позначення семеми ‘ лава у вигляді довгої дошки без спинки і бокових билець, на чотирьох ніжках ’: *Знаю вашу славу! Поглузують, покепкують Та й кинуть* ***під лаву*** («Гайдамаки») [7, 66] – вислів *під лаву* вказує на гірке усвідомлення автором зневажливого ставлення до українського народу та його батьківське застередження; *Коло його стара мати сидить* ***на ослоні*** («Катерина») [7, 30]. Номен *|пост’іл’* презентує семему ‘ місце для спання ’: *Спочивайте, діти мої, В глибокій оселі! Сука мати не придбала Нової* ***постелі*** («Гайдамаки») [7, 123] – у найтрагічнішій картині поховання Гонтою вбитих власними руками дітей вживана Т.Шевченком лексема *постіль* символізує не місце для спання, а «місце для життя», тобто втрату майбутнього; *Ой баю, баю* ***на*** *мягкой* ***постели*** («Песня караульного у тюрьмы») [7, 146]. Лексема *|зап’ічок* виражає семему ‘ місце на печі, відгороджене комином, або за піччю; місце для спання ’: *Сидіть, діти,* ***у запічку****, А я з журби та до шинку* («Тарасова ніч») [7, 47], поряд із прямим значенням, автор використовує слово *запічок* у значенні ‘місце для схованки, збереження, що ще залишилося в українській хаті’.

ТГЛ «Хатнє начиння»:

ЛСГ «Ритуальні та святкові предмети «: семема ‘ живописне, мозаїчне або рельєфне зображення бога або святого, якому поклоняються віруючі ’ і в літературній, і в діалектній формах української мови є реалізацією номенів *образ, ікона: Другий свічечку, сердешний, Потом заробляє Та ридаючи становить* ***Перед образами*** *– Нема дітей!* («Наймичка») [7, 250]; у досліджених говірках дана семема представляє лексеми *|образ, і|кона*.

ЛСГ «Ткані вироби»: семема ‘ шматок тканини, що використовується для витирання обличчя, тіла, посуду, для оздоблення житла, в народних обрядах ’ в літературній українській мові є реалізацією лексеми *руш|ник*: *: А на той рік Я до вас приїду З старостами – за то-*

бою Та ***за рушниками****…* («Невольник») [7, 236]; ***Рушниками****, що придбала, Спусти мене в яму* («Тополя») [7, 55]. Рушник в культурі українців (що і відбито у творах Т.Г. Шевченка) – чи не найвідоміший оберег, який супроводжує людину все життя, рушниками і зустрічають при народженні (дитини чи сім'ї) і проводжають в останню путь. В українських говірках півночі Молдови функціонують номени *руш|ник*, *|шервет*, *ути|ралник*, *поло|т'енце*. Лексеми *р'ад|но*, *р'ад|нина* мають семему ‘ вид простирадла або покривала з домотканого полотна ’: *Оженився, зажурився – Нічого немає;* ***У ряднині*** *ростуть діти, А козак співає* («Гайдамаки») [7, 91] та виступають у багатьох творах Шевченка з метою описання тяжкого стану, бідності, безталання тогочасного покоління українців.

ЛСГ «Начиння для вживання, перенесення і зберігання води і напоїв»: семема ‘ металева або череп'яна посудина з ручкою для пиття ’ представлена у творах Т.Г. Шевченка лексемою *кухоль*: ***Кухоль*** *ходить, переходить, Так і висихає* («Гайдамаки») [7, 68], яка, виступаючи зазвичай символом єдності, у даному контексті свідчить про відсутність порозуміння; а в живому мовленні українців Молдови – *|кухол'*, *кух|л'атко*, *кух|л'а*, *|л'ітра*, *|кварта*, *|кружка*. Лексема *чарка* має значення ‘ посудина для пиття спиртних напоїв ’: *Горілку, мед не* ***чаркою*** *– Поставцем черпає* («Гайдамаки») [7, 89]; в українських говірках півночі Молдови: *|р'умка*, *|румка*, *|чарка*, *|стопка*.

Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що тематична група лексики назв меблів та хатнього начиння не тільки активно функціонує в літературній та діалектній формах української мови, але й виконує гносеологічну та аксіологічну функції, зберігаючи й передаючи досвід, історію і культуру українського народу. Існування слова Тараса Шевченка в українських говірках на півночі Молдови свідчить про здійснення основного призначення мови діаспори – етнічної ідентифікації та збереження рідної мови і культури, тобто причетність українців Молдови до загальноукраїнського національного ядра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кожухар В.Г. Українці Молдови: сторінки історії / Українці Молдови. Історія і сучасність. – Кишинів: 2008. – С. 19-44.
2. Огієнко І. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови /

Митрополит Іларіон. – Вінніпег: 1961. – 260 с.
3. Рильський М. Вогненне слово Тараса /М. Рильський. – Київ: Радянська школа, 1984.
4. Сергєєва М.С. Житло: [Електр. ресурс] http://litopys.org.ua/istkult/ikult15.htm
5. Тищенко Л.М. Стан і перспективи дослідження південнослобожанських говірок / Л.М.Тищенко // Лінгвістичні студії. – Вип.24. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – С. 200-205.
6. Україна в словах. Мовокраїнознавчий словник-довідник: Навч.посіб. / Упоряд. і кер. авт. кол. Н.Данилюк. – Київ: ВЦ Просвіта, 2004. – 704 с.
7. Шевченко Т.Г. Кобзар/Т.Г. Шевченко . – Київ: Дніпро, 1980. – 612 с.